

מהות הדת ומטרתה

כאן אני רוצה להשיב על שלש שאלות: האחת, מהותה של הדת מהי. השניה, אם מטרתה מושגת בעוה"ז או לעוה"ב דוקא. השלישית, אם מטרתה עומדת לטובת הבורא או לטובת הבריות.

ובהשקפה ראשונה יתפלא כל מעיין בדברי ולא יבין את שלש השאלות הללו שהצבתי לי לנושא למאמר הזה, שהרי זיל קרי בי רב הוא, ומי הוא שאינו יודע מהי דת, ומכ"ש השכר והעונש שלה המקווה וצפוי בעיקר לעוה"ב. ואין צריך לומר השאלה הג', שהכל יודעים שהיא לטובת הבריות להנחותם לטובה ולאוושר, וכי מה יש להוסיף על זה.

ובאמת אין לי מה להוסיף כלום, אולם מתוך שידועים את ג' הידיעות הללו, ושגורה כל כך בפיהם מגירסא דינקותא על בוריים עד שאין להם שום הוספה ובידור דברים במשך כל חייהם, הרי זה מורה על אי הידיעה בדברים הנשגבים האלה, ובהכרח שהמה כל עיקרי היסוד אשר כל המשא של הבנין הדתי בנוי ונשען עליו. וא"כ הגידו לי, איך אפשרי הדבר שנער קטן כבן י"ב או י"ד שנים, כבר מוכן במוחו לכלכל היטב ולהבין ג' הידיעות דקי העיון הללו, ומכ"ש באופן מספיק כזה שלא יצטרך להוסיף עליו עוד דעה והשכל במשך כל ימי חייו, אכן כאן הדבר קבור! כי ההנחה הנמהרה הזאת, הביאה לכל קלות הדעת והמסקנות הפראיות שמלאו את אויר עולמנו בדורנו זה, והביא אותנו לידי מצב אשר הדור השני כמעט שנשמט כולו מתחת ידינו.

"הטוב המוחלט"

וכדי שלא להלאות המעיינים בדברים ארוכים, נתמכתי על כל הכתוב ומבואר במאמרים הקודמים ובעיקר על המבואר במאמר "מתן תורה" שהמה כולם כמו הקדמה לנושא הנשגב שלפנינו, וכאן אדבר בקצרות ובתכלית הפשטות, כדי שיהיה מובן לכל נפש.

ובראשונה צריכים להבין את הבורא ית' אשר הוא "הטוב המוחלט", כלומר שאי אפשר בשום פנים שבעולם שיגרום למי שהוא צער כלשהו, שזהו מובן לנו כמו מושכל ראשון, באשר השכל הבריאי מראנו בעליל את הבסיס לכל עושי רעות שהוא מוגדר אך ורק "ברצון לקבל", פירוש, שמתוך שלהוט אחרי קבלת טובה להשלמתו עצמו, הנה משום זה יוצא להרע לזולתו, מתוך "הרצון לקבל" את השלמתו עצמו. באופן שאם הבריה לא היתה מוצאת שום קורת רוח בעד עצמה, לא היתה שום בריה בעולם שתרע לזולתה, ואם לפעמים אנו מוצאים איזו בריה המזקת לזולתה בלי שום "רצון לקבל" הנאה לעצמה, אינה עושה זאת רק מתוך הרגל קדום שהגיע לה מתחילה מתוך הרצון לקבל, אשר ההרגל פוטר אותה עתה מכל סבה חדשה, כנודע.

ומתוך שהבורא ית' מובן לנו שהוא שלם מעצמו, ואינו נצרך למי שהוא שיעזור לו להשלמתו להיותו קדמון לכל דבר, א"כ ברור הוא שאין לו שום "רצון לקבל", וכיון שאין לו שום בחי' של "רצון לקבל" ממילא אין לו שום בסיס להרע למי שהוא, וזהו פשוט בתכלית הפשטות.

ולא עוד, אלא שמקובל ומתיישב על לבנו בתכלית הפשטות במושכל ראשון שיש לו "רצון להשפיע" טוב אל זולתו, דהיינו לנבראיו, שזה מוכח לנו מכל הבריאה הגדולה שברא וערך לעינינו. כי בהכרח, שיש כאן בעולמנו בריות שמרגישות: או הרגשה טובה או הרגשה רעה. ואיזו הרגשה שהן מרגישות, בהכרח הוא, שנגרמת להם מהבורא ית', ואחר שידוע בבירור גמור שאין בחוק הבורא ית' להרע, כמו שנתבאר, א"כ בהכרח שכל הבריות מקבלים הימנו ית' טובות בלבד, הרי שברא את הבריות רק כדי להטיב להם.

נמצינו למדים, שיש לו ית' "רצון להשפיע" טוב בלבד, ובשום אופן שבעולם לא יצויר בחוקו גרם של היזק וצער שיהיה נמשך הימנו ית', ועל כן גדרנו אותו ית' בשם "הטוב המוחלט". ואחרי שידענו את זה, נרד ונסתכל במציאות הממשית המתנהלת ומושגחת על ידו ית', איך הוא ית' משפיע להם רק טוב בלבד.

"השגחתו ית' היא השגחה מטרתית"

זה מובן לנו מכל מערכות הטבע המוצגים לעינינו, אשר כל בריה קטנה איזו שהיא מד' הסוגים: דומם, צומח, חי, ומדבר, הן בכללם והן בפרטם, אנו מוצאים בהם השגחה מטרית, כלומר, גידול אטי והדרגתי בדרך התפתחות של "קודם ונמשך", כמו הפרי על האילן, אשר מושגח במטרה טובה לסופו שיהיה פרי נאה ומתוק לחיך.

וצא נא ושאל לבוטניקאי, כמה מצבים עוברים על הפרי הזה מעת שנראה לעינים עד ביאתו לתכליתו, שהוא גמר בישולו. אשר כל המצבים הקודמים לתכליתו לא די שאינם מראים לנו שום דוגמא מותאמת לתכליתו המתוק והיפה, אלא עוד כמו להכעיס, מראים לנו את ההפכי לצורה התכליתית, דהיינו ככל שהפרי יותר מתוק בסופו, הוא נמצא יותר מר ויותר מגונה במצבים הקודמים של סדר התפתחותו. וכן במין החי והמדבר, כי הבהמה אשר דעתה מועטת בסוף גידולה איננה לקויה כל כך בדרך התפתחותה, בניגוד לאדם שדעתו מרובה בגמר גידולו, ולקוי ביותר בדרך התפתחותו, כי עגל בן יומו קרי שור, כלומר שיש לו כח לעמוד על רגליו וללכת ושכל להשמר מפגע רע הנמצא על דרכו, משא"כ אדם בן יומו שהוא מוטל כמו נטול חושים. ואם יצויר לנו מי שאינו מורגל בהויות עולם הזה, שהיה מסתכל בשתי ולדות אלו, ודאי היה אומר על ילוד האדם שגם בתכליתו לא יצלח למאומה, ועל ילוד הבהמה היה אומר שכאן נולד גבור גדול, דהיינו אם היה דן ע"פ שיעור חכמתו של העגל לעומת ילוד האדם הטפש והנטול מכל החושים.

הרי בולט לעיניך, שהשגחתו ית' על המציאות שברא אינה אלא בדמות של "השגחה מטרית", מבלי לקחת כלל בחשבון את סדר השלבים של ההתפתחות, כי אדרבה דרכם לרמות אותנו ולהעתיק עינינו מלהבין את תכליתם בהיותם תמיד במצב הפכי אל גמר מלאכתם, ועל דברים כאלה אנו אומרים אין חכם כבעל הניסיון, כי רק בעל הניסיון שיש לו הזדמנות לראות את הבריה בכל מצבי התפתחותה עד ביאתה לשלימותה הוא יכול להרגיע את הרוחות, שלא לפחד כלל מכל אותן התמונות המקולקלות שהבריה אוצזת בהן במצבי ההתפתחות, רק להאמין בגמר בישולה היפה והברה, (וטעם הסדר ההדרגתי הזה המתחייב לכל בריה, מבואר היטב בחכמת הקבלה ואכמ"ל).

והנה נתבאר היטב דרכי השגחתו ית' בעולמנו שהיא בחי' השגחה מטרית בלבד, שאין מדת הטוב ניכרת בה כלל מקודם ביאתה של הבריה לנקודה הסופית שבה, לגמר צורתה ובישולה, ואדרבה דרכה להתעטף תמיד במעטפה של קלקולים כלפי המסתכלים, הרי לעיניך שהשי"ת משפיע לבריותיו תמיד רק טוב בלבד אלא שהטוב הזה מושגח הימנו ית' בדרך השגחה מטרית.

ב' דרכים: דרך יסורים ודרך תורה.

והנה נתבאר אשר השי"ת הוא הטוב המוחלט, והוא משגיח עלינו מתוך מדת טובו השלימה בלי שום עירוב של רע, אכן בבחי' השגחה מטרית, שפירושו שהשגחתו ית' מכרחת אותנו לקבל סדר של מצבים שונים על דרך עילה ועלול דהיינו קודם ונמשך, עד שנעשה מוכשרים לקבל את הטוב הרצוי ואז נבוא אל תכליתנו, כמו הפרי היפה בגמר בישולו. ועם זה מובן, אשר תכלית זו בטוחה לנו לכולנו בהחלט, דאם לא כן אתה מטיל פגם בהשגחתו ית', לומר שאינה מספקת למטרתה ח"ו.

וזוהו שאמרו חז"ל, שכינה בתחתונים צורך גבוה, כלומר, כיון שהשגחתו ית' היא מטרית שהיא להביאנו בסופנו לדביקותו ית' שתשכון בתוכנו, הרי נחשב זה לצורך גבוה, כלומר שאם לא נגיע לזה נמצא ח"ו דופי בהשגחתו. שהדבר דומה למלך גדול שנולד לו בן לעת זקנותו והיה חביב עליו מאד ולכן מיום הולדו חשב טובות בעדו והלך וקיבץ כל הספרים היקרים והחכמים המצוינים שבמדינה והכין בעדו בית מדרש לחכמה ושלח אחרי הבנאים המפורסמים ובנה לו היכלי עונג וקיבץ כל בעלי הניגון והזמרה והכין לו בתי זמרה וקרא המבשלים והאופים היותר מצוינים שימציאו לו מכל מעדני עולם, והנה גדל הבן ובא בשנים, והוא סכל ואין לו חפץ במושכלות והוא סומא אינו רואה ואינו מרגיש ביופי הבנינים והוא חרש לא ישמע בקול משוררים וכלי זמר והוא חולה ואינו רשאי לאכול אלא פת קיבר בלבד, וכדי בזיון וקצף.

אולם עובדה כזאת יכולה שתארע למלך בשר ודם, מה שלא יתכן לאמר כלפי השי"ת אשר ענין אונאה אינה נוהגת בו כמובן, אשר ע"כ הכין לנו ב' דרכים של התפתחות: האחד הוא דרך יסורים, שהוא סדר התפתחות של הבריה מתוך עצמה אשר מוכרחת מטבעה ללכת ולקבל בדרך עילה ועלול במצבים שונים זה אחר זה, אשר אנו מתפתחים על ידיהם לאט לאט עד בואנו לכלל הכרה לבחור בטוב ולמאוס ברע ולהגיע להכשר התכליתי הרצוי לו ית', ודרך זה הוא אמנם ארוך בזמן ומלא יסורים

ומכאובים, וע"כ הכין לנו כלפי זה דרך נעים וטוב, שהוא דרך התורה והמצוה, המסוגל להכשירנו לתכליתנו בזמן קצר ובלי יסורים.

היוצא מזה, אשר המטרה הסופית שלנו היא הכשרתנו לדבקותו ית' שישכון בתוכנו, והמטרה הזאת היא חיובית מבלי למצוא שום נקודת מוצא לנטות הימנה, כי השגחתו ית' חזקה עלינו עם ב' אופני השגחתו, שהם דרך יסורים ודרך תורה כמבואר.

אולם מבחי' המציאות המעשית אנו מוצאים אשר השגחתו ית' מגיעה אלינו עם ב' דרכי השגחתו בבת אחת והמה נקראים בדברי חז"ל: דרך ארץ, ודרך תורה.

מהות הדת היא לפתח בנו את חוש הכרת הרע

וזהו דברי חז"ל (ב"ר פמ"ד פסקה א') וכי מה אכפת ליה להקב"ה למי ששוחט מהצואר או מי ששוחט מן העורף? הוי לא ניתנו המצוות אלא לצרף בהן את הבריות עכ"ל, וענין צירוף זה נתבאר היטב במאמר מתן תורה (אות י"ב) וראה מה שכתבנו שם. אולם כאן אבאר מהותה של ההתפתחות הזאת המושגת ע"י העסק בתורה ומצוות מהי.

ודע שהוא דבר הכרת הרע שבקרבתנו, אשר עסק המצוות מסוגל לזכך לעוסק בהם הזדככות הדרגתית ואטית, אשר אמת המדה של המדרגות שבהזדככות הוא שיעור ההכרה את הרע שבקרבתנו.

כי כבר מוכן האדם מצד טבעו לדחות ולבער כל דבר רע מקרבו, וזוהי מדה שווה בכל בריה ובריה, אולם כל ההבחן מבריה אחת לחברתה הוא רק בהכרה של הרע, שבריה יותר מפותחת מכרת בעצמה מדה יותר גדולה מהרע וממילא מבדלת ודוחה את הרע מתוכה במדה יותר גדולה, ובלתי מפותחת נמצאת מרגשת בעצמה שיעור קטן של רע, וע"כ לא תדחה הימנה רק שיעור קטן של רע וע"כ משארת בקרבה כל זוהמתה כי לא תכירהו לזוהמא כלל.

וכדי שלא להלאות את המעיין נבאר הרע והטוב בכללותם, כמו שנתבאר במאמר מתן תורה (אות י"ב) אשר כללות כל הרע אינו אלא אהבה עצמית הנקראת אגואיזם להיותו הפכי הצורה מהבורא ית' שאין לו רצון לקבל לעצמו ולא כלום אלא רק להשפיע, וכמו שנתבאר שם (אות ט' ו"א) אשר ענין התענוג והעדון כל עיקרו הוא בשיעור השואת הצורה ליוצרה, וענין היסורין ואי הסבלנות כל עיקרו הוא בשיעור שינוי הצורה מיוצרה (ראה שם בעיון מספיק) ולפיכך מאוסה לנו האגואיזם וכואבת אותנו בתכלית להיותה הפוכת הצורה מהיוצר ית'.

אולם מיאוס זה אינו שוה בכל נפש אלא מתחלק בינינו לשיעורים, כי האדם הפראי הבלתי מפותח כלל אינו מכיר את האגואיזם כתכונה רעה, ולפיכך משתמש עמה בגלוי בלי שום בושה ובלי שום גבול גוזל ורוצח לעיני כל בכל אשר תמצא ידו, והמפותח מעט כבר מרגיש איזה שיעור באגואיזם שלו לבחי' רע, ולכל הפחות מתבייש להשתמש עמו בפרהסיא, לגזול ולרצוח נפשות במקום רואים, ובסתר עדיין מבצע כל זממו. והיותר מפותח הימנו נמצא מרגיש את האגואיזם לדבר מאוס ממש עד שלא יוכל לסובלו בתוך עצמו ודוחה ומפרישהו לגמרי כפי שיעור הכרתו אותו עד שאינו רוצה ואינו יכול להנות מעמל אחרים, ואז מתחילים להתעורר בקרבו ניצוצות של אהבת זולתו המכונה אלטרואיזם, שהיא מדת הטוב הכללית, וגם זה מתלקח אצלו בסדר התפתחות הדרגתית, דהיינו מתחלה מתפתח בו חוש האהבה וההשפעה לצרכי קרוביו ומשפחתו ע"ד הכתוב ומבשרך לא תתעלם, וכשמתפתח יותר מתרחבת בו מדת ההשפעה לכל בני סביבתו שהם בני עירו או בני אומתו וכן מוסיף והולך עד שמתפתח בו בחי' אהבת זולתו על כל האנושות כולה.

התפתחות מדעת והתפתחות שלא מדעת

ודע, אשר ב' כוחות משמשים ודוחפים אותנו לעלות ולטפס על שלבי הסולם האמור, עד שנגיע לראשו שבשמים שהיא הנקודה התכליתית של השואת צורתנו ליוצר ית'. וההפרש בין ב' הכוחות הללו הוא שהאחד דוחף אותנו "שלא מדעתנו" כלומר בלי בחירתנו וכח הזה הוא דוחף אותנו מאחורנו (שנקרא ויז-א-טרגא) והוא שגדרנו אותו בשם דרך יסורין או דרך ארץ, וממנו הגיעה אלינו הפילוסופיה של תורת המוסר שנק' אתיקה, המיוסדת על הכרה נסיונית, דהיינו מתוך הבקורת של התבונה המעשית, שכל עיקרה של התורה היא איננה אלא סיכום של הנזקים שנולדו לעינינו ע"י גרעיני האגואיזם. והנה הנסיונות האלה הגיעו אלינו במקרה דהיינו שלא "מדעתנו" ובחירתנו, אולם המה בטוחים

למטרתם כי דמות הרע הולך ומתברר בחושינו, ובשיעור שאנו מכירים את נזקיו באותו שיעור אנו מסתלקים הימנו, ואז מגיעים לשלב יותר עליון שבסולם.

וכח השני, דוחף אותנו "מדעתנו" דהיינו מכח בחירתנו בעצמנו, וכח הזה מושך אותנו מלפנינו (שנקרא ויז-א-פראנט) והוא שגדרנו אותו בשם דרך התורה והמצוות, כי ע"י עסק המצוות והעבודה לעשות נ"ר ליוצרנו נמצא מתפתח בנו במהירות נפלאה אותו החוש של הכרת הרע, כמו שנתבאר במאמר מתן תורה (אות י"ג עש"ה). ואנו מרויחים בשנים: א' שאין אנו צריכים לחכות לנסינות החיים שידחפו אותנו מאחורנו, שכל שיעור הדחיפה שבהם נמדד רק במידת המכאובים והחורבנות הנגרמים לנו על ידי מציאות הרע בקרבנו. אולם בדרך העבודה להש"ית, מתפתחת בנו אותה ההכרה בלי שום הקדם של יסורין וחורבנות ואדרבה מתוך הנועם והעידון שאנו מרגישים בעת העבודות הטהורה להשי"ת לעשות נחת רוח אליו, מתפתח בנו יחס רלטיבי להכיר את שפלות הניצוצים הללו של אהבה עצמית בהיותם מפריעים לנו על דרכנו לקבל את טעם העדון הזה של השפעה להשי"ת, באופן אשר החוש ההדרגתי של הכרת הרע הולך ומתפתח בנו מתוך העתות של עונג ושלווה רבה, דהיינו ע"י קבלת הטוב בעתות העבודה להשי"ת מתוך הרגשתנו את הנועם והעידון שמגיע לנו אז מפאת השתוות הצורה ליוצרה. והב' שאנו מרויחים זמן, כי הוא פועל "לדעתנו" ויש בידינו להרבות בעסק ולמהר בזמן כפי חפצנו אנו.

הדת איננה לתועלת הבריות אלא לתועלת העובד.

רבים טועים ומשווים את תורתנו הקדושה לתורת המוסר, אולם זה הגיע להם משום שלא טעמו טעם הדת מימיהם וקורא אני עליהם את המקרא טעמו וראו כי טוב ה'. והן אמת ששניהם: האתיקה והדת, לדבר אחד מתכוונים, שהוא לרומם את האדם מזוהמת האהבה העצמית הצרה ולהביאו על מרומי הפסגה של אהבת זולתו, אולם עם כל זה רחוקים הם אחד מהשני כרחוק מחשבת הבורא ית' מן מחשבת הבריות, כי הדת נמשכת ממחשבותיו של הבורא ית', ותורת המוסר באה ממחשבות בשר ודם ומנסינות החיים שלהם, וע"כ ניכר ובולט ההבדל שביניהם הן בכל הנקודות שבבחינות השמושיות והן במטרה הסופית, כי הכרת הרע והטוב המתפתחת בנו ע"י תורת האתיקה בעת השימוש, יש לה יחס רלטיבי להצלחת החברה כנודע, מה שאין כן הדת, אשר דבר הכרת טוב ורע המתפתחת בנו מתוך שמושה, יש לה יחס רלטיבי אל השי"ת לבדו, דהיינו משינוי הצורה מהיוצר ית' עד להשואת הצורה אליו ית' שנקראת דביקות, כמו שנתבאר לעיניך במאמר מתן תורה (אות ט' י' י"א. עש"ה).

וכן רחוקים המה זה מזה בתכלית המרחק בענין המטרה, כי המטרה של תורת האתיקה היא לאושרה של החברה מבחי' בקורת התבונה המעשית הלקוחה מנסינות החיים, אשר בסופו של דבר אין המטרה מבטיחה לעוסק בה שום התעלות למעלה ממסגרת הטבע, ואשר ע"כ המטרה הזאת עדיין לא יצאה מכלל הבקורת כנודע, כי מי יוכל להוכיח ליחיד את מדת הטוב בעדו בצורה סופית כזו שיהיה מוכרח למעט דמותו בשיעור של משהו בשביל אושר החברה, מה שאין כן המטרה הדתית מבטחת את האושר של האדם עצמו העוסק בה. כי כבר הוכחנו לדעת, אשר בביאת האדם אל אהבת זולתו אז הוא נמצא ישר בבחי' הדביקות שהיא השואת הצורה ליוצרה ית' אשר עמה יחד עובר האדם מתוך עולמו הצר המלא מכאובים ואבני נגף אל עולם נצחי רחב של השפעה להשי"ת והשפעה לבריות.

גם תמצא הבדל ניכר ובולט למדי, בבחי' התמיכה, כי עסק עפ"י שיטת תורת האתיקה הנהו נתמך על יסוד של מציאת חן בעיני הבריות, ודומה דבר זה כדוגמת שכירות המשתלמת לבסוף, ובהתרגל האדם לעבודה כזו, הנה לא יוכל להתעלות גם במדרגות המוסר כי כבר רגיל הוא בעבודה כזו המשתלמת היטב מהסביבה המשלמים בעד מעשיו הטובים, משא"כ בעסק של תורה ומצוות לעשות נחת רוח ליוצרו בלי שום קבלת פרס, הרי הולך ומטפס על דרגות המוסר ממש כפי שיעור העסק, שהריהו נעדר מכל תשלום על דרכו, ופרוטה לפרוטה מצטרפת לו לחשבון גדול, עד שקונה טבע שני שהיא ההשפעה לזולתו בלי שום התעוררות של קבלה עצמית זולת להכרח קיומו בלבד, ונמצא באמת שנשתחרר מכל מאסרי הבריאה, כי בשעה שהאדם ממאס כל קבלה עצמית ונפשו קצה בכל מותרות מתענוגים גופניים קטנטנים וכבוד וכו', נמצא שמטייל חפשי בעולמו של הקב"ה, ומובטח שלא יארע לו כאן שום נזק ותקלה לעולם, שהרי כל הנזקים מורגשים ובאים לאדם רק מבחינת הקבלה העצמית המוטבעת בו, והבן זה היטב.

והנה נתבאר היטב, אשר מטרת הדת עומדת כולה רק לצורך האדם העובד ועוסק בה, ולא כלל לשמש הבריות ולהועילם, הגם שכל מעשיו סובבים לתועלת הבריות ומשוער במעשים הללו, אולם אין זה אלא בחי' מעבר אל המטרה הנשגבה, שהיא השוואה ליוצרה. ועם זה מובן גם כן אשר מטרת הדת נגבית בעוה"ז, בחיים חיותו כמ"ש לעיל, ועיין היטב במאמר מתן תורה (אות ו') בדבר המטרה של הכלל ושל הפרט.

אולם ענין שכר עוה"ב זהו ענין אחר ואבארו במאמר מיוחד בע"ה.